

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2021.30.284>
УДК 94:327(438+437.6)“1938/1939”

Іван Боровець

канд. іст. наук, доц.

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

32301, Україна, Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14

E-mail: borovets.ivan@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7132-9901>

СЛОВАЦЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ВІЗІЇ ВЛАДНИХ КІЛ І РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1938 – березень 1939 р.)

Тогочасна польська влада негативно ставилася до центрального уряду Чехословацької республіки. Тому вона активно контактувала з опозиційною Глінковою словацькою народною партією, з якою мала низку спільних ідеологічних цінностей: слов'янська взаємність, католицизм, антибільшовизм, позитивне ставлення до авторитаризму. Польські діячі запевняли, що Варшава підтримує державотворчі плани словацьких лідерів, урочисто вітали їх делегацію в Польщі у травні 1938 р.

Під час та відразу після мюнхенської кризи польсько-словацькі взаємини відзначалися суперечністю. Словаки запропонували державне об'єднання і представили декларацію про польсько-словацьку унію. Проте, не отримавши відповіді, домовилися з празьким урядом про надання Словаччині автономії. Польська сторона очікувала від словаків більш вираженого сепаратизму. Аби підштовхнути нерішучих опозиціонерів Варшава висунула територіальні претензії на словацькі землі в районі Спіша та Орави. Ультимативний характер вимог та силові дії польської влади продемонстрували дійсний характер її політики щодо Словаччини. Це мало наслідком покращення чесько-словацьких відносин у рамках помюнхенської Чехо-Словаччини, а також зумовило звернення поглядів словацьких політиків до Німеччини.

Взимку 1938-1939 рр. обидві сторони намагалися поліпшити атмосферу двосторонніх взаємин. Відбувалися зустрічі делегацій, на яких обговорювалися шляхи активізації позитивної співпраці. Головним чинником польсько-словацького зближення в цей час було усвідомлення небезпеки з боку Німеччини, яка збільшувала свій вплив у регіоні. На початку березня Берлін організував кампанію тиску на словацьких діячів, схилиючи їх до сесії, водночас вони марно намагалися висунути цьому польську противагу.

Проголошення незалежності Словаччини за німецьким сценарієм ознаменувало стратегічну невдачу польської зовнішньої політики, адже південний кордон держави ставав зоною потенційної небезпеки.

Ключові слова: II Річ Посполита, Чехословацька Республіка, Глінкова словацька народна партія, зовнішня політика, дипломатичне зондування, автономія, унія, ревіндикація, сепаратизм, сецесія.

Ivan Borovets

PhD in History, Associate Professor

Kamianets-Podilskyi National

Ivan Ohiienko University

14, Tatarska Street, Kamianets-Podilskyi, 32301, Ukraine

E-mail: borovets.ivan@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7132-9901>

THE SLOVAK QUESTION IN FOREIGN POLICY VISION OF THE SECOND RZECZPOSPOLITA AUTHORITIES (1938 – march 1939)

The Polish authorities had a negative attitude towards the central government of the Czechoslovak Republic at that time. Therefore, the Polish representatives were in active contact with the opposition Glinka Slovak People's Party. They had a number of common ideological values such as Slavic reciprocity, Catholicism, Anti-Bolshevism, and positive assessment of authoritarianism. The Polish politics assured that Warsaw supports state-building plans of the Slovak leaders and solemnly welcomed their delegation to Poland in May 1938.

Polish-Slovak relations were marked by contradictions during and shortly after the Munich crisis. The Slovaks suggested state association and submitted a declaration on the Polish-Slovak union. But they did not receive an answer, so they agreed with the Prague government about granting Slovakia autonomy. The Polish authorities expected more pronounced separatism from the Slovaks. Warsaw made territorial claims for Slovak lands in the area of Spis and Orava because Poles wanted to push indecisive oppositionists. The ultimate form of the demands and the forceful nature of Polish actions demonstrated the real content of Warsaw's policy towards Slovakia. These events resulted to the improvement of Czech-Slovak relations within the framework of Post Munich Czechoslovakia and also led to the appeal of Slovak politicians to Germany.

Both sides tried to improve the atmosphere of bilateral relations during the winter of 1938-1939. Meetings of delegations were organized for discuss different ways to intensify positive cooperation. An influence of Nazi Germany was increasing in the region at that time. So, the realization of the danger, posed by Germans, was the main factor to Polish-Slovak rapprochement. In early March,

Berlin organized a campaign to put pressure on Slovak politicians and persuaded them to secession. They tried in vain to put forward a Polish counterweight. The declaration of independence of Slovakia according to the German scenario marked the strategic failure of Polish foreign policy, because the southern border of the state became a zone of potential danger.

Keywords: *Second Rzeczpospolita, Czechoslovak Republic, Glinka Slovak People's Party, foreign policy, diplomatic sondage, autonomy, union, revindication, separatism, secession.*

Важливим елементом мозаїки міжнародних відносин кризового періоду 1938-1939 рр. було словацьке питання в польській зовнішній політиці. Це був один із небагатьох напрямків дипломатичної активності Варшави, де вона виступала в ролі сильнішого партнера. Будучи «затиснутою» між Німеччиною та СРСР, які плекали антипольські агресивні наміри й територіальні претензії, влада II Речі Посполитої розробила власний амбітний проєкт «Третьої Європи», який включав експансію на північний схід (поглинення Литви) та південь (дезінтеграція Чехословаччини, відносини з якою були напружені через проблему приналежності Тешинської Сілезії). Важливою метою було встановлення спільного кордону з Угорщиною. Відтак, об'єктом цього геополітичного плану стали також словацькі землі.

В українській історіографії проблема є практично недослідженою. Лише кілька епізодів у розвитку тогочасних польсько-словацьких взаємин згадані в монографії ужгородського колеги-словакіста І. Шніцера¹. Тому метою цієї розвідки є, на основі опублікованих дипломатичних документів, мемуарів та наукових праць словацьких (Л. Деак, М. Гарек, М. Маєрікова, Д. Сегеш та ін.) й польських (Я. Бергхаузен, М. Гняздовскі, С. Жерко, Р. Ковалскі тощо) істориків, сформулювати український ракурс інтерпретацій та оцінок політики Варшави щодо Словаччини.

Аншлюс Австрії у березні 1938 р. засвідчив перший епізод змін у архітектоніці міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі. Наступним об'єктом німецької експансії прогнозовано ставала Чехословацька республіка (ЧСР). Тому дипломатія II Речі Посполитої активізувала контакти з керівництвом автономістської Глінкової словацької народної партії (ГСНП), радикалізм і католицизм якої часто мали полонофільський характер та були ґрунтом для розрахунків, що партія своєю політичною активністю тиснутиме на пражську владу й цим сприятиме польським планам. З приводу цього консул у Братиславі В. Лацінскі в лютому радив словацьким автономістам зосередитися на організації «радикальної молоді» в містах і селах, яка бачилася йому більш перспективною справою, ніж внутрішньопартійна і парламентська діяльність².

28 березня Лацінському були передані інструкції від міністра закордонних справ Ю. Бека. В документі читаємо: «1. На нашу думку, як Польща,

так і Словаччина мусить бути готова до історичних подій. 2. Польща на своєму південному кордоні потребує сильного сусіда. 3. На словацьку проблему дивимося як на цілісну справу. 4. Доброзичливо оцінюємо прояви прагнення до словацької державності»³. Виконуючи розпорядження шефа, Лацінски прибув у Ружомберок, де 3 квітня мав відповідну розмову тет-а-тет із лідером ГСНП А. Глінкою. Той не приховував своєї радості, просив подякувати «кому треба» та заявив: «Ймовірно, з чехами розлучимося... Хороша достойна людина, до того ж ще й сусід, завжди буде нашим братом. Для нас такими є поляки»⁴. Аналогічно відреагував впливовий член ГСНП К. Сідор, який назвав ситуацію «історичним моментом для словаків»⁵. Безумовно, християнський, антибільшовицький, авторитарний і при цьому слов'янський образ польської держави імпонував словацьким автономістам. Наслідком зустрічі стала підготовка поїздки Сідора до Варшави.

Проте, важливо наголосити, що формальний зміст запевнень, приємних для «словацького вуха», не відповідав реальним маневрам, до яких вдавалися в той час польські політики, зондуючи словацьке питання. Словацький історик Л. Деак виокремлює кілька сценаріїв, які бралися до уваги у Варшаві. Насамперед розглядалася можливість зміни державного устрою ЧСР із надширокою автономією Словаччини, яка б «надавала словацькій частині республіки цілковиту незалежність із усіма внутрішніми й зовнішніми ознаками державності та дозволяла керівництву ГСНП будь-коли ухвалити рішення про відокремлення й цим покласти край чехословацькій державності»⁶. Іншими варіантами бачилося приєднання Словаччини до Польщі у формі унії або на основі федеративного принципу; створення буферної держави словаків під протекторатом Польщі. Попри це, цілий комплекс дипломатичних документів вказує, що Варшава основним курсом залишала узгодження своєї античехословацької політики з Будапештом та оцінювала як найбільш прийнятний сценарій автономної Словаччини у складі Угорщини⁷.

На цьому розмаїтій характер польських планів не вичерпувався. Папський камергер З. Качински у квітні зазначав: «Польща, згідно з комбінацією Бека, має отримати Словаччину й частину Моравії»⁸. Заслуговує на увагу погляд польського посла у Празі К. Папее, який 20 квітня в розмові з німецьким колегою Е. Айзенлором говорив про узгодження дій та поділ сфер інтересів у Чехословаччині між Німеччиною, Польщею та Угорщиною. Співзвучну думку висловлював й угорський посол у Празі Я. Веттштейн⁹.

Загравання польської сторони з концепцією незалежної Словаччини найяскравіше проявилось під час травневого візиту в Польщу 12-членної делегації ГСНП на чолі з К. Сідором, організацію якого здійснював сенатор Ф. Гвіждж – голова польсько-словацького культурного Товариства друзів імені Л. Штура й довірена особа так званої «полковницької групи» Бека.

Частиною сценарію стала урочиста зустріч у порту Гдині делегації американських словаків, яка везла у Словаччину оригінал Піттсбурзької чесько-словацької декларації¹⁰. Пристань була оздоблена польським і словацьким біло-синьо-червоним стягами. Преса опублікувала текст Піттсбурзької декларації із палкими коментарями, що це стане сигналом до рішучої битви за права словаків. Газетна кампанія надсилала громадськості два головні меседжі: легітимність автономістських вимог словаків; можливість федерації-унії з чехами і словаками, але після задоволення польських територіальних вимог. На хвилі популярності Товариство друзів імені Л. Штура отримало упродовж 1938 року понад 11 тис. злотих пожертв та субвенцій¹¹.

Слід зауважити, що офіційна Прага організувала власну делегацію для привітання гостей з-за океану. Проте польські політики, серед яких Ф. Гвіждж, професор, керівник так званого Краківського центру В. Семковіч, голова комітету закордонних справ сейму Я. Валевські, завідувач Центральноєвропейського відділу МЗС Т. Кобилански всіляко демонстрували особливо привітне ставлення до словаків та ігнорували «чехословаків», не згадуючи останніх у привітальних промовах, газетних коментарях, не використовуючи чехословацьку державну символіку тощо¹².

19 травня відбулася публічна зустріч Сідора з Беком, що тривала 1,5 год.¹³. Ззовні це виглядало вельми багатозначно й було спрямовано проти празької влади, тим паче, що чехословацький посол Ю. Славік тоді ж безуспішно намагався зустрітися з польським міністром закордонних справ, але його прохання не задовольнялися¹⁴. Однак зміст розмови явно не відповідав райдушним сподіванням словацьких автономістів на чітко артикульовану політичну допомогу Польщі. Бек відмовився від офіційного інтерв'ю, був обережним і неговірким і висловив лише дві загальні тези. Першою гарантував, що анексія Словаччини ніколи не була польським прагненням. Другою туманно убезпечив, що «важко уявити будь-яку форму і ситуацію, в якій ми б могли зашкодити словацькому питанню»¹⁵. Тобто, висловлена думка не розвивала, а навпаки, зменшувала тези інструкцій із кінця березня, що не могло не викликати розгублене розчарування словацьких полонофілів.

Ймовірно, така позиція очільника польського МЗС була зумовлена стартом травневої кризи, адже саме 19 травня стало відомо про концентрацію німецьких військ на кордоні з ЧСР. Розвиток подій важко піддавався прогнозу, невідомо було, як відреагують Франція та Велика Британія на чергову гітлерівську авантюру, а тому офіційна Варшава залишилася обережною та стриманою, бажаючи уникнути потенційних звинувачень у загостренні ситуації.

Отже, публічна атмосфера тісного словацько-польського братерства не була підкріплена конкретними політичними кроками польської влади. Зі свого боку, ГСНП не виправдала її сподівань на радикальні сепаратистські

кроки і влітку обговорювала з празьким урядом модель асиметричної федерації, яка була надто поміркованою у візії Варшави¹⁶.

У дипломатичних переговорах у цей час мусувалося питання польських гарантій щодо надання Угорщиною автономних прав Словаччині. Тобто начебто Варшава визнавала Будапешт «першою скрипкою у словацькій грі». Дещо інакше інтерпретував ситуацію Берлін. 13 червня німецький посол у Будапешті О. фон Ермансдорф цікавився в угорському МЗС чи вірною є подана йому інформація, що Угорщина погодилася з Польщею можливий територіальний поділ Словаччини¹⁷.

Початок вересневої кризи ознаменував новий сплеск польської уваги до словацької проблеми. Ініціативу проявив лідер ГСНП депутат Й. Тісо. Він 20 вересня прийшов на прийом до Папає й запитав про актуальну позицію Польщі. Його дії були цілком логічними, адже нова хвиля тиску і провокацій нацистської Німеччини давали підстави прогнозувати можливий розпад Чехословаччини. Відтак, Тісо шукав заступництва Варшави в разі актуалізації питання територіально-політичного статусу словацьких земель. Він просив, аби Польща не забула про інтереси Словаччини на можливій міжнародній конференції. Папає вказав на стабільно позитивне ставлення до словаків і наголосив, що «з огляду на прийдешні події, не ототожнює державу з нацією»¹⁸. На нашу думку, таким формулюванням він обнадіював Тісо, адже по суті натякнув про допомогу і сприяння в разі ліквідації ЧСР.

Кульмінацією позитивного виміру польсько-словацьких взаємин стала дипломатична ініціатива Тісо та Сідора. 28 вересня вони інкогніто відвідали польське посольство у Празі та вручили Папає інтригуючий документ – декларацію про дуалістичну унію Словаччини з Польщею, або триалістичну унію з Польщею та Угорщиною, якби така державно-політична комбінація реалізовувалася. У звіті до Варшави Папає інтерпретував його зміст також як програму словацької самостійності з польською гарантією¹⁹. Сама акція стала результатом наради того ж дня на таємних зборах клубу депутатів і сенаторів чехословацького парламенту від ГНСР²⁰.

Вважаємо, що такий відчайдушний крок словацьких автономістів був зумовлений їх великим страхом за долю Словаччини. Ба більше, як видається, ситуація була спровокована польською стороною. Папає сам визнав, що за 10 днів до цього в розмові з Тісо вони розмірковували над необхідністю проголошення словаками певної декларації на випадок подальшого інтенсивного внутрішнього розпаду Чехословаччини²¹.

По суті словаки виконали вказану рекомендацію, але, як продемонстрували події, дещо поспішили. Хоча Папає відправив оригінал декларації кур'єром до Варшави, але ніякої реакції польського МЗС на це не було²². Відомо, що документ прийняв Кобилански, який був налаштований на співпрацю з угорцями в словацькому питанні, і тому, можливо, не звітував негайно

про нього Беку²³. І, напевно, вчинив правильно, адже в ніч з 29 на 30 вересня Мюнхенська конференція тимчасово вирішила кризу відомим половинчастим методом, а тому надання цій закулісній справі офіційного характеру означало скомпрометувати як словацьких ініціаторів, так і польську зовнішню політику.

Ще одним дипломатичним зондажем була таємна «місія Фаркаша». Він не був полонофілом, а належав до радикального крила ГСНП, для якого кінцевою програмою була цілковита самостійність Словаччини. 3 жовтня Й. Фаркаш зустрівся з Гвіжджом, який організував йому бесіду в МЗС із заступником міністра В. Славеком. На запитання словацького емісара про ставлення Польщі до можливого проголошення самостійності Словаччини той відреагував прохолодно.

Фаркаш відзначав, що під час розмови Славек кілька разів виходив із кімнати, у зв'язку з чим припустив, що той у перервах інформував самого Бека, який бажав «залишитися за кулісами», про перебіг бесіди й отримував відповідні інструкції. Загалом словак дійшов висновку, що польські урядові кола не оцінюють позитивно самостійність Словаччини, проте з готовністю погодилися організувати йому переліт до Будапешта на подальші переговори з угорцями²⁴. Щоправда, це явно дисонує з іншими свідченнями. Згідно з рекомендацією польського МЗС для Папає від 5 жовтня: «Фаркашові ми вказали те, що у випадку боротьби за свою самостійність, словаки можуть розраховувати на постійну матеріальну допомогу з нашого боку»²⁵. 4 жовтня Кобилански наголосив: «Тепер уже неможливо дотримуватися концепції приєднання Словаччини до Угорщини, а слід діяти в напрямку незалежності Словаччини й надати їй гарантії з усіма атрибутами»²⁶.

Як би там не було, але на той час ГНСП зробила свій геополітичний вибір – залишитися в складі ЧСР – і проголосила 6 жовтня у Жіліні давно омріяну автономію, розраховуючи на її підтримку також Польщею²⁷. Однак Варшава очікувала, знову ж таки, більшого радикалізму. У розмовах з британським та румунським послами Бек вказав, що чекає на проголошення в Жіліні незалежності²⁸. Тож не дивно, що в особистій розмові з Шембеком він назвав словаків безініціативними та інертними.

Ситуація залишалася нестабільною, адже угорці, згідно з Мюнхенською угодою, одразу ж висунули претензії на південні словацькі землі. Тому словаки вже спрямовували у Варшаву прохання вплинути на владу Будапешта, аби вона зменшила агресивність своїх територіальних зазіхань. Цікаво, що в тогочасній дипломатичній документації Польща згадується як один із можливих арбітрів у цій справі²⁹, але зрештою Віденський арбітраж здійснювали лише Німеччина та Італія.

Курс словацьких автономістів на домовленості з Прагою розчарував польських лідерів, адже покращення чесько-словацьких взаємин зменшувало можливості подальших зовнішньополітичних інсинуацій. За таких умов

Польща заповзлася «грати велику гру»³⁰ щодо реалізації власних планів ревіндикації (із польської – повернення майна) частини Орави та Спіша, які за підсумками арбітражного розмежування у 1920 р. були залишені, попри протести Варшави, у складі ЧСР³¹. Ці невеликі гірські території на північному заході Словаччини, хоч і входили свого часу до складу Транслейтанії, але стали об'єктом польських претензій, які обґрунтовувалися національним складом місцевого населення.

7 жовтня заступник міністра закордонних справ Польщі Й. Шембек у розмові з французьким послом у Варшаві Л. Ноелем вказав, що розвиток ситуації навколо Спіша та Орави буде залежати від того, як вирішиться словацьке питання³². Польська влада передала свої територіальні вимоги не Празі, а безпосередньо в Братиславу, щойно створеному словацькому автономному уряду. При цьому словакам наголошували, що якщо справа розглядатиметься центральною владою, вимоги будуть більшими, ніж у переговорах зі словацькими лідерами та у випадку самостійної Словаччини³³. У польській громадській думці ревіндикаційні наміри «підігривали» публікації і виступи науковців (насамперед істориків), письменників, політиків, військових³⁴.

Можливо у Варшаві вважали, що цей тиск у поєднанні з синхронними територіальними вимогами Угорщини таки підштовхне словаків до проголошення незалежності³⁵. Проте ефект був іншим. Словацькі лідери також вдалися до маневрів, стали розглядати можливість орієнтації на Німеччину³⁶, а також зуміли домовитися з празьким урядом. 22 листопада 1938 р. було ухвалено закон, що перетворював централізовану Чехословаччину на країну з асиметричною автономією – Чехо-Словаччину.

Не змінив ситуацію й черговий візит 19-20 жовтня Сідора до Варшави³⁷. У розмовах з польськими дипломатами Й. Шембеком, М. Арцішевським та Т. Кобиланським він розвинув хитромудру вигадливу концепцію перспективи незалежної словацької держави, яка б економічно спиралася на Угорщину (сільське господарство) й Німеччину (промисловість), але під військово-політичним і культурним протекторатом Польщі. До речі, про подібну комбінацію є згадка в телеграмі німецького консула в Братиславі Е. фон Дрюфеля в Берлін від 4 жовтня³⁸.

Водночас Сідор скаржився, що територіальні претензії небезпечні зменшенням пропольських настроїв словаків, які наразі переважають. Однак йому було наголошено, що висунуті вимоги є мінімальними й передбачають невеликі корекції кордонів³⁹. У Польщі жартували, що деякі з них слугують для заокруглення мисливських угідь президента І. Мосціцького та його міністрів⁴⁰. Відтак, поляки інтерпретували ситуацію як велику послугу словакам, своєрідне самообмеження, маючи на увазі, що загалом претензії могли би бути значно більшими у разі їх негативного ставлення до проблеми.

Підсумкова демаркаційна лінія на Спіші та Ораві, накреслена варшавськими експертами, охоплювала територію навколо Чадци, частини лісів Татр, Яворіну, П'єнін-на-Дунайці, річку Попрад та ін⁴¹. Загальна площа складала 500 км² з близько 6 тис. жителів⁴². Польський історик С. Жирко зазначає, що ці терени не мали суттєвого економічного значення⁴³.

Звертаємо увагу на прояви зверхності в тогочасних висловлюваннях польських діячів. Папає зауважив Шембеку, що весь словацький автономний уряд не має ані найменшого розуміння політики, а його представники справляють враження дітей⁴⁴. Своєю чергою Шембек вважав словаків за етнос, а не сформовану націю, висловившись у наступний спосіб: «вони є примітивним соціумом – горалями [горцями. – Авт.], з якими слід говорити не звичайною дипломатичною мовою, а за посередництва таких людей, як сенатор Гвіждж»⁴⁵. Очевидно, він мав на увазі культурний і літературний, а не політичний вимір зв'язків Гвіжджа зі словацькими діячами. Семковіч, який вимагав приєднати значно більші словацькі території, категорично зазначав: «Дружба словаків? Вони як капризні діти. Їм мусять більше залежати на дружбі з поляками, ніж Польщі на їх дружбі»⁴⁶.

Не слід вважати, що і словаки були сліпими у своєму полонофільстві. Навіть Глінка, який у 1937 р. отримав з Варшави високу нагороду – орден «Polonia Restituta»⁴⁷ й на смертному одрі в серпні 1938 р. говорив про поляків як найближчу братську націю, у довірливій розмові в серпні 1937 р. з однопартійцем Т. Гашпаром виклав своє метафоричне бачення взаємин із сусідами: «Чехи це гуси. Вони на вас хоча й сичать і гелгочуть, але тупнеш ногою – розбігаються. Угорці були вовками, але поляки ще більш хижі, вони затяті шовіністи та великодержавники. Знаємо, що роблять із сімома мільйонами українцями, і знаємо, що б підготували нам, яких значно менше»⁴⁸.

Криза навколо проблеми Спіша та Орави загострилася, коли словацький автономний уряд відхилив польську ноту від 25 жовтня та запропонував переговори на основі етнічного принципу⁴⁹. Однак Варшава не була налаштована компромісно. 31 жовтня послідував ультиматум (усний у Братиславу та у формі ноти у Прагу)⁵⁰. Кобилански в телефонній розмові з посольством у ЧСР вказував вимагати негайної відповіді, а інакше – «давати в морду». Бек погрожував, що в разі опору доручить вирішення справи генералу Бортновському (начальник операційної групи польських військ у Сілезії)⁵¹. Наступного дня вимоги, які співпали з кульмінацією чехословацько-угорських територіальних суперечок за Південну Словаччину, були задоволені. Дрюфель відзначав, що словаки просили німецьку владу вплинути на Польщу, аби та зменшила свої вимоги до «розумних меж»⁵², але ні про які тогочасні кроки Берліна з цього приводу не відомо.

Була сформована двостороння делімітаційна комісія, яка визначала встановлення кордонів. Представники з боку ЧСР у цій комісії були призначені

словацьким автономним урядом. Співголовами комісії були Б. Заборски від польської сторони та Ф. Грушовски – від словацької⁵³. Її пленарні засідання відбувалися 15-29 листопада в Жіліні та Закопанему.

Комісія працювала в умовах як стихійних, так і організованих протестів місцевого населення проти приєднання до Польщі. Так, натовп місцевих жителів закидав камінням автобус із польською делімітаційною делегацією в Оравському Подзамку⁵⁴. Варшавський уряд негайно оголосив, що спірна територія буде окупована для забезпечення порядку. Дійсно, 25 листопада польські підрозділи розпочали наступ⁵⁵. У районі Чадци розгорнулися запеклі бої локального значення, але із залученням артилерії і навіть бомбардувальників. Втрати з польської сторони склали 2 вбитих та 10 поранених, з чехословацької – 4 вбитих та 14 поранених⁵⁶. 27 листопада стався збройний конфлікт на Яворині, жертвою якого став польський майор⁵⁷.

30 листопада 1938 р. в м. Закопане був підписаний протокол про делімітацію. Польщі відійшли словацькі землі загальною площею 226 км² і 4280 жителів⁵⁸. Згідно з даними польського історика Я. Бергхаузена, чисельність тамтешніх мешканців складала 3200 осіб⁵⁹. Нова влада одразу почала асимілювати місцеве населення: польська мова введена єдиною офіційною, активісти зі складу словацької інтелігенції були депортовані⁶⁰.

Хоча площа втраченої території була насправді невеликою, однак набагато глибшим був морально-психологічний вплив факту, що дружня Польща, на яку покладали далекосяжні надії, виявилася на практиці теж агресором⁶¹. Культурний протест висловив письменник Ф. Шубік (А. Жарнов), який відмовився від польської нагороди за переклади творів польської літератури. У групі діячів-полонофілів окреслилася криза політичної ідентичності. К. Мургаш (автор монографії про Й. Пілсудського) змінив зовнішньополітичну орієнтацію на Німеччину. Колишній пропольський ентузіаст Ф. Грушовски став демонстративно прохолодним, а Й. Кіршбаум вдався до дистанціювання і критики⁶².

Папає 8 грудня висловив із цього приводу наступні міркування: «Німецькій діяльності, що прагне заволодіти словацькою громадською думкою, значною мірою сприяють наші територіальні ревіндикації та переконання, які зараз часто спостерігаються у словацьких лідерів, що Польщу незабаром очікує доля Чехо-Словаччини, а тому немає сенсу шукати в ній опори»⁶³. Німці дійсно вважали збільшення польського впливу в Словаччині небажаним. У записці державного секретаря Вермана для Гітлера від 7 жовтня з цього приводу вказувалося: «Польща вже придбала Тешинську Сілезію... Польська економіка, посилена словацькою, могла б стати чималою перешкодою німецьким економічним намаганням на південному сході»⁶⁴.

16 грудня Шембек на зустрічі з послом райху у Варшаві Г.А. фон Мольтке висловив своє занепокоєння інформацією про німецьку активність у Словаччині й запитував, наскільки її можна вважати вірогідною. Той виглядав «явно

розгубленим» і спромігся лише на заяву щодо незмінності декларованої політики Берліна про незацікавленість у словацьких справах, хоча вказав, що таку діяльність із німецького боку можуть проводити «безвідповідальні елементи»⁶⁵.

Побоюючись сильного німецького конкурента, польська сторона незабаром активізувала зусилля щодо відновлення свого впливу на словацькі справи. Пропонувалися амбітні проекти посприяти створенню словацьких національних комітетів та збройних загонів, взаємні візити задля економічних переговорів та військово-політичного зондажу, поглиблення контактів між аграрними, католицькими та молодіжними організаціями, тісне співробітництво у сфері преси і пропаганди. Мургаш згадував, що Валевски «три дні сидів над головою» й переконував розпочати акцію щодо приєднання Словаччини як автономної частини до Польщі⁶⁶.

29 січня 1939 р. відбулася зустріч польської та словацької делегацій у Тешині. Обговорювалися питання економічної, культурної і туристичної співпраці. Поляки звабливо натякнули на ймовірність корекцій кордону на користь словаків⁶⁷, хоча відомо, що Бек навпаки не виключав можливості подальших територіальних претензій із польського боку⁶⁸. Своєю чергою, лідер словацьких радикалів В. Тука запитував, яку допомогу може надати Польща у випадку проголошення незалежності, а також цікавився думкою поляків про можливе приєднання Підкарпатської Русі до Словаччини⁶⁹.

З середини лютого спостерігається нова хвиля двосторонніх контактів, причому ініційованих словаками. Очевидно, в умовах зростання німецького тиску, вони вдалися до лавірування та активнішого використання польського чинника як противаги. Сідор 17 лютого під час візиту до Папає наголосив на особливому інтересі Словаччини до Варшави. Останній коментував, що травма у словацькому суспільстві у зв'язку з недавніми територіальними ревіндикаціями є вельми глибока, але її пом'якшують аргументи політичного реалізму⁷⁰.

18-19 лютого у Ружомбероку відбулася робоча зустріч польсько-словацької делегації. Предметом обговорення були можливості економічної та культурної співпраці, гарантії кордонів у разі розпаду Чехо-Словаччини. Піднімалися питання про використання порту Гдині для торгівельних потреб Словаччини та пристаней Братислави для польського товарообігу, відкриття кафедри словацької мови та літератури у Кракові й польської кафедри у Братиславі⁷¹. Згідно зі свідченнями Лацінського, Тісо мав на думці конфігурацію тісної співпраці Польщі, самостійної Словаччини та Угорщини як противагу німецькій експансії⁷².

На початку березня у Високих Татрах відбувся з'їзд словацького духовництва спішської дієцезії. Темою обговорення стала німецька небезпека для католицизму та необхідність співпраці з Польщею у релігійній, культурній та політичній сферах⁷³.

Депутат словацького автономного сейму П. Чарногурски, за дорученням Тісо та Сідора, здійснив 5-9 березня таємний візит до Варшави, де мав з'ясувати ставлення Польщі до проголошення незалежної Словаччини, а також прозондувати можливість польських гарантій словацького кордону від посягань Німеччини та Угорщини⁷⁴. Гвіждж організував йому зустрічі із заступником міністра закордонних справ М. Арцішевским. Той декларував свою загальну прихильність, схвально зустрів інформацію про бажання Тісо відвідати Варшаву, що було заплановано на 19 березня з нагоди вшанування пам'яті Ю. Пілсудського⁷⁵. Утім, ухильно наголосив Чарногурскому: «Ви переоцінюєте дипломатичні можливості нашого уряду... події розвиваються швидше, ніж ми вважаємо»⁷⁶. Чіткіше позиція Арцішевского простежується в його телеграмі для Папає та Лацінського від 9 березня: «Питання форми визнання самостійної Словаччини буде значною залежати від способу відділення від чеських земель. У випадку насильницького шляху визнання де юре не може бути негайним»⁷⁷.

Заслуговує на увагу ще один метод геополітичного збалансування, який намагалися застосувати за сприяння поляків, а саме: залучення в словацьку економіку англійського капіталу. У Братиславі навіть відбулася зустріч провідного словацького економіста П. Затька з британськими представниками. Утім, суттєвого значення цей візит не мав, адже британці не могли навіть вказати, куди вони саме планують інвестувати капітал та які гарантії можуть надати Словаччині⁷⁸.

7 березня Тісо й Сідора зустрілися з німецькими емісарами з Відня А. Зайс-Інквартом та Гамершмідтом, які вимагали від словаків радикальних сепаратистських кроків. Уже наступного дня Сідор знову здійснив візит до польського посольства у Празі, намагаючись з'ясувати дипломатичну ситуацію. Однак Папає вів себе вельми стримано й нічого не повідомив⁷⁹. Однак це не означає, що він не розумів важливість моменту. 9 березня посол звітував у Варшаву: «Вирішується доля Словаччини. Словаки нерішучі й між ними владне хаос. Німецький тиск щодо самостійної Словаччини під німецьким протекторатом щоразу сильніший та невідворотніший. Тісо явно шукає нашої допомоги. В найближчі дні буде ухвалено рішення про велику ставку... На мій погляд, якщо ми надамо словакам цілковиту підтримку, це ще може наразі вплинути на ситуацію»⁸⁰.

12 березня нацистські представники знову зустрілися з Сідором, на той час головою автономного уряду, й зажадали проголошення самостійності Словаччини. Словацький політик відмовив і висловив бажання поїхати до Варшави⁸¹. Проте у тій ситуації польська сторона спромоглася лише на загальні заяви (зокрема запевнення Бека у бесіді з Чарногурским 7 березня та промова міністра в сенаті від 11 березня), що вважає Словаччину суб'єктом міжнародних відносин⁸². Британський посол у Польщі Г. Кеннард

назвав таку позицію «боязкою пасивністю»⁸³. Сам Бек пізніше визнав, що Польща програла словацьке питання, адже «ми мали у Словаччині надто короткі руки»⁸⁴.

Зрештою, на декларування словацьким сеймом Словацької держави 14 березня польська влада реагувала цілком позитивно. Однак, у викресленій частині тексту телеграми Бека для Лацінського відчувається приховане побоювання щодо майбутнього: «Сформулюйте запитання, як словацька влада бачить розвиток своїх взаємин зі сусідами, насамперед із Польщею»⁸⁵. Гвіждж, який прибув до Братислави 14 березня й зустрівся з Чарногурским одразу ж після проголошення незалежності Словаччини, також озвучив нові чіткі акценти зовнішньої політики Варшави: «... польський уряд усвідомлює, що Гітлер пішов на схід, тому вона краще б зреклася спільного кордону з угорцями, аби Гітлер був утриманий у своїх дотеперішніх кордонах»⁸⁶. Події наступних місяців дійсно продемонстрували обґрунтованість польських страхів. Словацька держава, як перший союзник нацистського райху, стала співучасником агресії проти Польщі та розв'язала в такий спосіб Другу світову війну⁸⁷.

Отже, польська зовнішня політика у словацькому питанні виходила суто з власних прагматичних утилітарних інтересів геополітичного маневрування. Фактор польсько-словацьких взаємин застосовувався як інструмент зондування позицій інших держав (насамперед Угорщини й Німеччини). Багатообіцяючі висловлювання польських діячів про велику приязнь до словаків та їхніх державотворчих прагнень були, однак, методом внутрішнього послаблення ЧСР. Проте в той час, як поляки очікували від словацьких автономістів радикальних дій, останні не вдавалися до відвертого сепаратизму й самі ініціювали зовнішньополітичні лавірування. Це викликало незадоволення владних кіл II Речі Посполитої, які звинувачували словаків в апатії та нерішучості. Зрештою, ліквідація пом'юнхенської ЧСР і проголошення Словацької держави були зрежисовані Берліном без участі й навіть відома Варшави, що засвідчило крах словацької політики Польщі.

¹ Шніцер І.О. Історія словацького автономістського руху 1918–1938 рр. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2008 . С. 113–114, 126.

² Gniazdowski M. Slovenský autonomizmus v poľskej politike v 30. rokoch. *Česko-slovenská historická ročenka*. 2010. S. 243–264. S. 258.

³ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939 [Ed.]: Dušan Segeš, Maroš Hertel, Valerián Bystrický. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia 2012. S. 100.

⁴ Gniazdowski M. Kwestia słowacka a polska idea «trzeciej Europy». *Modernizacja – centrum – peryferie. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Ryszarda Stemplowskiego*. Eds. Włodzimierz Borodziej, Sławomir Dębski. Warszawa : PISM, 2009 S. 178; Garek M. Slovensko–poľské vzťahy v roku 1938 do Mnichovskej dohody. *Nepokojná hranica*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku 2010. S. 13.

⁵ Čaplovič M. Tri dokumenty k slovensko–poľským vzťahom z jari 1939. *Historický časopis*. 2000. Ročník 48. Číslo 2. S. 346.

⁶ Deák L. Hra o Slovensko: Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933–1939. Bratislava : Veda, 1991. S. 124.

⁷ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 109–110, 120, 146–147, 150.

⁸ Berghauzen J. Stosunki polsko–słowackie w latach 1938–1947. *Przegląd Historyczny*. 66/3. 1975. S. 412.

⁹ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 142, 149.

¹⁰ Gniazdowski M. Kontakty piłsudczyków ze Słowakami w latach 1939–1945. *Niepodległość*. TOM LV. 2005. S. 112; Kázmerová L., Katuninec M. Dilemy Karola Sidora. Bratislava : Kalligram 2006. S. 71.

¹¹ Gniazdowski M. Kwestia słowacka a polska idea «trzeciej Europy»... S. 180; Gniazdowski M. Slovenský autonomizmus v poľskej politike v 30. rokoch... S. 254.

¹² Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 200.

¹³ Bartlová A. Česko–slovenský štát – katolícka cirkev – Hlinkova slovenská ľudová strana. Slovenská ľudová strana v dejinách 1905–1945. Martin : Matica slovenská, 2006. S. 149; Sidor K. Vnuk F. Andrej Hlinka 1864–1938. Bratislava : Lúč 2008. S. 898.

¹⁴ Slávik J. Moja pamäť – živá kniha. II. Moje poslanie vo Varšave 1938–1939. Editori Ján Němeček a Valerián Bystrický v spolupráci s Janom Kuklíkom. Bratislava : Veda, 2014. S. 87.

¹⁵ Čaplovič M. Tri dokumenty k slovensko–poľským vzťahom z jari 1939... S. 346–347.

¹⁶ Gniazdowski M. Kwestia słowacka a polska idea «trzeciej Europy»... S. 181.

¹⁷ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 223.

¹⁸ Ibidem... S. 277.

¹⁹ Ibidem... S. 318.

²⁰ Čarnogurský P. Deklarácia o únii Slovenska s Poľskom z 28.9.1938. *Historický časopis*. 1968. Ročník 16. Číslo 3. S. 415.

²¹ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 320.

²² Bartlová A. Slovensko–poľské vzťahy v rokoch 1919–1938. *Historický časopis*. 1972. Ročník 20. Číslo 3. S. 377; Bystrický V. Zápas o teritoriálnu integritu Slovenskej krajiny v rokoch 1938 – 1939. *Slovensko a Európa medzi demokraciou a totalitou : kapitoly z dejín 20. storočia k jubileu Bohumily Ferenčuhovej* [zostavili] Matej Hanula, Michal Kšiňan (eds.). Bratislava : Veda, 2017. S.91.

²³ Jakubec P. Septembrová kríza 1938 a delimitácia československo–poľskej hranice v okolí Javoriny. *Z minulosti Spiša. 15. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči*. Venované mestu Spišské Vlachy a spišskému rodu Csáky. Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2007. S. 166.

²⁴ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 328–329.

²⁵ Ibidem... S. 325.

²⁶ Garek M. Horná Orava a severný Spiš v rokoch 1945–1947. *Almanach Slowacy v Polsce*. XI. Krakow : Towarzystwo Społeczno–Kulturalne Czechow a Slowakow v Polsce, 2007. S. 156.

²⁷ Bystrický V. Žilinská dohoda 6 októbra 1938. *Vojenská história*. 2006. Ročník 10. Článok. 4. S.92.

²⁸ Gniazdowski M. Kwestia słowacka a polska idea «trzeciej Europy»... S. 188.

²⁹ «Tretia ríša» a vznik Slovenského štátu. Dokumenty 1. = Das «Dritte Reich» und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente 1 / [Eds.]: M. Schvarc, M. Holák, D. Schriffl. Bratislava : Ústav pamäti národa, Slovenské národné múzeum Múzeum karpatských Nemcov 2008. S. 196–197.

³⁰ Junek M. Zánik Československa v roku 1939. Denníkové záznamy a dopis Antona Štefánka z let 1938–39. *Studia historica Nitriensia*. 2002. X. S. 181.

³¹ Majeriková M. Vojna o Spiš. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko–slovensko–poľských vzťahov. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku 2007. S 95.

³² Čarnogurský P. Deklarácia o únii Slovenska s Poľskom z 28.9.1938... S. 422.

³³ Deák L. Medzinárodný aspekt vyhlásenia autonómie Slovenska – 6. október 1938. *Žilina v slovenských dejinách*. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov. Žilina 7. mája 2001 / Žilina, Vyd. Knižné centrum 2002 S. 111; Žerko S. Polska wobec autonomicznej Slowacji (październik 1938–marzec 1939). *Colloquium wydziału naukhumanistycznych i społecznych. Kwartalnik*. 2014/2. S. 80; Grebért A. Die slowakische Frage als internationales problem in den jahren 1938–1939. München : Schriftenreihe des Slowakischen Matúš Cernák–Institut; Der Weltkongreß der Slowaken, 1984. S. 52.

³⁴ Jakubec P. Septembrová kríza 1938 a delimitácia československo–poľskej hranice v okolí Javoriny... S. 170–171.

³⁵ Jesenský M. Between Realpolitik and Idealism. The Slovak–Polish Border, 1918–1947. Thesis submitted to the Faculty of Graduate Postdoctoral Studies in partial fulfillment of the requirements for the PhD degree in History. Ottawa :University Ottawa, 2012. P. 207.

³⁶ Schvarc M. Sicherheitsdienst a slovenská secesia 1938/1939. *Adepti moci a úspechu : etablovanie elit v moderných dejinách : jubileum Valeriána Bystrického*. Bratislava : Veda, 2016. S. 295.

³⁷ Lepiš J. Inkorporácia a proces integrácie severného Spiša a hornej Oravy v rokoch 1938–1944. *V turbulentnom tridsaťročí. Kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918–1948. Venované 70. narodeninám prof. PhDr. Karola Fremala, CSc*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013. S. 177.

³⁸ «Tretia ríša» a vznik Slovenského štátu. Dokumenty 1... S. 44.

³⁹ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 385.

⁴⁰ Ďurica M. S. Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil. 3. opravené a doplnené vydanie. Bratislava : LÚČ 2006. S. 212.

⁴¹ Drobňák A. Slovensko–poľské vzťahy na stránkach denníka Slováč v medzivojnovom období. 8. študentská vedecká konferencia. *Zborník plných príspevkov / ed. M. Ološtiak, M. Chovanec*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013. S. 386.

⁴² Majeriková M. Vojna o Spiš... S. 96.

⁴³ Žerko S. Polska wobec autonomicznej Słowacji (październik 1938–marzec 1939)... S. 80.

⁴⁴ Valenta J. «Polská karta» – k otázce slovenské alternativní zahraničně politické orientace. Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu. Zborník materiálov z vedeckého sympózia. Častá–Papiernička, 5–7 mája 1992. Bratislava : SAP, 1992. S. 138; Žerko S. Polska wobec autonomicznej Słowacji (październik 1938–marzec 1939)... S. 83.

⁴⁵ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 450.

⁴⁶ Deák L. Hra o Slovensko: Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933–39... S. 202.

⁴⁷ Bartlová A. Slovensko–poľské vzťahy v rokoch 1919–1938. *Historický časopis*. 1972. Ročník 20. Číslo 3. S. 377.

⁴⁸ Bystrický V. Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia. *Historický časopis*. 2000. Ročník 48. Číslo 2. S. 275; Lepiš J. Inkorporácia a proces integrácie severného Spiša a hornej Oravy v rokoch 1938–1944... S. 173.

⁴⁹ Jesenský M. Between Realpolitik and Idealism. The Slovak–Polish Border, 1918–1947... P. 211.

⁵⁰ Kowalski R. Prasa czeska wobec polsko–słowackich rokowań rektyfikacyjnych w świetle raportów prasowych Konsulatu RP w Morawskiej Ostrawie z listopada i grudnia 1938 roku. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*. 2001. 7/2. S. 126; Segeš D. Orava: úvahy politických elit verus realita sporného regionu v rokoch 1918–1947. *Putovanie dejinami pod múrmi Oravského hradu* / Michal Bada, Alena Bartlová a kol. Bratislava : Veda, 2015. S. 120.

⁵¹ Segeš D. Reflexia medzivojnového politického vývoja na Slovensku očami Varšavy. *Historický časopis*. 2007. Ročník 55. Číslo 2. S. 361.

⁵² «Tretia ríša» a vznik Slovenského štátu. Dokumenty 1... S. 261.

⁵³ Štefániková A. Poľská otázka v slovenskej spoločnosti v rokoch 1938–39. *Historické štúdie*. Ročník 38. 1997. S. 64.

⁵⁴ Kowalski R. Prasa czeska wobec polsko–słowackich rokowań rektyfikacyjnych w świetle raportów prasowych Konsulatu RP w Morawskiej Ostrawie z listopada i grudnia 1938 roku... S. 130; Miškovič A. Naša pravda zvíťazila (niekoľko úprimných slov krajanom vo Špiši a Orave). Bratislava: Hlavné veiteľstvo Hlinkovej gardy, [b.r.]. S. 14.

⁵⁵ Němeček J. Mnichovské dny ve Varšavě. O pamětech československého politika a diplomata Juraje Slávika. *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. Století*. Ročník. 4. Suppl. 2 (2012). S. 66.

⁵⁶ Jesenský M. Between Realpolitik and Idealism. The Slovak–Polish Border, 1918–1947... P. 212.

⁵⁷ Baka I. Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006. S. 11.

⁵⁸ Gniazdowski M. Poľsko a improvizované východiská vojensko–politickéj stratégie Slovenska v roku 1939. *Vojenská história*. 2011 Ročník 15. Číslo 2. S. 36.

⁵⁹ Berghauzen J. Stosunki polsko–słowackie w latach 1938–1947... S. 414.

⁶⁰ Němeček J. Slovensko–poľské vzťahy v predvečer Druhej svetovej války. *Historický časopis*. 1997. Ročník. 45. Číslo 3. S. 441; Majeriková M. Poľský záujem o Slovensko od Mníchova po vypuknutie druhej svetovej vojny. *Historické rozhľady*. 3. Zborník príspevkov

Katedry histórie FF UCM v Trnave. Trnava : Katedra histórie FF UCM v Trnave 2006. S. 177–178.

⁶¹ Jakubec P. Javorina v (česko)slovensko–poľských vzťahoch medzivojnového obdobia ako symbol. *Nepokojná hranica...* S. 47.

⁶² Matula P. The Role of Professor Władysław Semkowicz and the Jagiellonian University in Promoting Polonophilia in Slovakia in the Interwar Period. *Czech–Polish Historical and Pedagogical Journal*. 12/1. P. 132.

⁶³ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 435.

⁶⁴ Записка статс–секретаря Вермана для Гітлера. Берлін. 1938, 7 жовтня. *Ванат I. Нариси історії українців Східної Словаччини. Книга II (вересень 1938 – лютий 1948)*. Братислава : Словацьке педагогічне видавництво; Пряшев : Відділ української літератури, 1985. С. 299.

⁶⁵ Žerko S. Polska wobec autonomicznej Slowacji (październik 1938–marzec 1939)... S. 86.

⁶⁶ Murgaš K. Vyjadrenie obv.[ineného] na Poznamky. Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. Diel 1 / [Zost.]: Valerián Bystrický, Róbert Letz, Ondrej Podolec. Bratislava : AEPRESS 2007. S. 322.

⁶⁷ Štefániková A. Poľská otázka v slovenskej spoločnosti v rokoch 1938–39... S. 68.

⁶⁸ Deák L. Hra o Slovensko: Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933–39... S. 213.

⁶⁹ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 426.

⁷⁰ Ibidem... S. 472.

⁷¹ Čarnogurský P. 14 marec 1939. Bratislava : Veda, 1992. S. 169.

⁷² Žerko S. Polska wobec autonomicznej Slowacji (październik 1938–marzec 1939)... S. 89.

⁷³ Štefániková A. Poľská otázka v slovenskej spoločnosti v rokoch 1938–39... S. 71.

⁷⁴ Čarnogurský P. 14 marec 1939... S. 165–180; Ďurica M. S. Jozef Tiso 1887–1947. Životopisný profil... S. 222.

⁷⁵ Hoensch Jörg K. Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938–1939. Bratislava : Veda, 2001. S. 147; Berghauzen J. Stosunki polsko–słowackie w latach 1938–1947... S. 415.

⁷⁶ Čarnogurský P. 14 marec 1939... S. 177.

⁷⁷ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 489.

⁷⁸ Ibidem... S. 473, 493.

⁷⁹ Lipscher L. Ľudácka autonómia – ilúzie a skutočnosť. Bratislava, 1957. S. 286.

⁸⁰ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 491.

⁸¹ Hoensch Jörg K. Slovensko a Hitlerova východná politika... S. 166.

⁸² Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 512, 529.

⁸³ Hoensch Jörg K. Slovensko a Hitlerova východná politika... S. 193.

⁸⁴ Gniazdowski M. Slovenský autonomizmus v poľskej politike v 30. rokoch... S. 263.

⁸⁵ Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939... S. 530.

⁸⁶ Čarnogurský P. 14 marec 1939... S. 256.

⁸⁷ Боровець І.І. Словацька держава у антипольській кампанії Німеччини 1939 року. Слов'янський світ та Україна : зб. наук. праць на пошану професора Р. М. Постолювського Рівне : Видавець Возень, 2011. С. 273–280.

REFERENCES

1. Baka, I. (2006). *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku. Bratislava: Vojenský historický ústav* [in Slovak].

2. Bartlová, A. (1972). Slovensko–poľské vzťahy v rokoch 1919–1938. *Historický časopis*, 20/3, 363–384 [in Slovak].

3. Bartlová, A. (2006). Česko–slovenský štát – katolícka cirkev – Hlinkova slovenská ľudová strana. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905–1945*. Martin: Matica slovenská, 126–150 [in Slovak].

4. Berghauzen, J. (1975). Stosunki polsko–słowackie v latach 1938–1947. *Przegląd Historyczny*, 66/3, 411–442 [in Polish].

5. Borovets, I. (2011). Slovatska derzhava u antypolskii kampanii Nimechchyny 1939 roku. *Slovianskyi svit ta Ukraina : zb. nauk. prats na poshanu profesora R. M. Postolovskoho*. Rivne: Vydavets Vozen [in Ukrainian].

6. Bystrický, V. (2000). Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia. *Historický časopis*, 48/2, 257–281 [in Slovak].

7. Bystrický, V. (2006). Žilinská dohoda 6 októbra 1938. *Vojenská história*, 10/4, 77–108 [in Slovak].

8. Bystrický, V. (2017). Zápas o teritoriálnu integritu Slovenskej krajiny v rokoch 1938 – 1939. *Slovensko a Európa medzi demokraciou a totalitou: kapitoly z dejín 20. storočia k jubileu Bohumily Ferenčuhovej*. Bratislava: Veda, 87–103 [in Slovak].

9. Čaplovič, M. (2000). Tri dokumenty k slovensko–poľským vzťahom z jari 1939. *Historický časopis*, 48/2, 340–348 [in Slovak].

10. Čarnogurský, P. (1968). Deklarácia o únii Slovenska s Poľskom z 28.9.1938. *Historický časopis*, 16/3, 407–423 [in Slovak].

11. Deák, L. (1991). *Hra o Slovensko: Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933–1939*. Bratislava: Veda [in Slovak].

12. Deák, L. (2002). Medzinárodný aspekt vyhlásenia autonómie Slovenska – 6. október 1938. *Žilina v slovenských dejinách*. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov. Žilina: Vyd. Knižné centrum, 109–112 [in Slovak].

13. Drobňák, A. (2013). Slovensko–poľské vzťahy na stránkach denníka Slovákov v medzivojnovom období. *8. študentská vedecká konferencia. Zborník plných príspevkov*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 375–387 [in Slovak].

14. Ďurica, M. S. (2006). *Jozef Tiso 1887–1947. Životopisný profil. 3. opravené a doplnené vydanie*. Bratislava: LÚČ [in Slovak].

15. Garek, M. (2007). Horná Orava a severný Spiš v rokoch 1945–1947. *Almanach Slowacy v Polsce*. XI. Krakow: Towarzystwo Społeczno–Kulturalne Czechow a Slovakow v Polsce, 145–241 [in Slovak].
16. Garek, M. (2010). Slovensko–poľské vzťahy v roku 1938 do Mnichovskej dohody. *Nepokojná hranica. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Slovensko–poľské vzťahy v rokoch 1937–1947*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 9–13 [in Slovak].
17. Gniazdowski, M. (2005). Kontakty piśsudczyków ze Słowakami w latach 1939–1945. *Niepodległość*, LV, 107–150 [in Polish].
18. Gniazdowski, M. (2009). Kwestia słowacka a polska idea trzeciej Europy. *Modernizacja – centrum – peryferie. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Ryszarda Stemplowskiego*, 161–191 [in Polish].
19. Gniazdowski, M. (2010). Slovenský autonomizmus v poľskej politike v 30. rokoch. *Česko–slovenská historická ročenka*, 243–264 [in Slovak].
20. Gniazdowski, M. (2011). Poľsko a improvizované východiská vojensko–politickej stratégie Slovenska v roku 1939. *Vojenská história*, 15/2, 33–54 [in Slovak].
21. Grebért, A. (1984). *Die slowakische Frage als internationales problem in den jahren 1938–1939*. München: Schriftenreihe des Slowakischen Matúš Cernák–Instituts; Der Weltkongreß der Slowaken [in German].
22. Hoensch Jörg, K. (2001). *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938–1939*. Bratislava: Veda [in Slovak].
23. Jakubec, P. (2007). Septembrová kríza 1938 a delimitácia československo–poľskej hranice v okolí Javoriny. *Z minulosti Spiša. 15. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči*. Levoča: Spišský dejepisný spolok, 163–192 [in Slovak].
24. Jesenský, M. (2012). Between Realpolitik and Idealism. The Slovak–Polish Border, 1918–1947. Thesis submitted to the Faculty of Graduate Postdoctoral Studies in partial fulfillment of the requirements for the PhD degree in History. Ottawa : University Ottawa [in English].
25. Junek, M. (2002). Zánik Československa v roku 1939. Denníkové záznamy a dopis Antona Štefánka z let 1938–39. *Studia historica Nitriensia*, X, 173–191 [in Slovak].
26. Kázmerová, L., & Katuninec, M. (2006). *Dilemy Karola Sidora*. Bratislava: Kalligram [in Slovak].
27. Kowalski, R. (2001). Prasa czeska wobec polsko–słowackich rokowań rektyfikacyjnych w świetle raportów prasowych Konsulatu RP w Morawskiej Ostrawie z listopada i grudnia 1938 roku. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 7/2, 123–133 [in Polish].
28. Lepiš, J. (2013). Inkorporácia a proces integrácie severného Spiša a hornej Oravy v rokoch 1938–1944. *V turbulentnom tridsaťročí. Kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918–1948. Venované 70. narodeninám prof. PhDr. Karola Fremala, CSc.* Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 173–200 [in Slovak].
29. Lipscher, L. (1957). *Ludácka autonómia – ilúzie a skutočnosť*. Bratislava [in Slovak].
30. Majeriková, M. (2006). Poľský záujem o Slovensko od Mnichova po vypuknutie druhej svetovej vojny. *Historické rozhľady*, 3, 169–183 [in Slovak].
31. Majeriková, M. (2007). *Vojna o Spiš. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko–slovensko–poľských vzťahov*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku [in Slovak].
32. Matula, P. (2020). The Role of Professor Władysław Semkowicz and the Jagiellonian University in Promoting Polonophilia in Slovakia in the Interwar Period. *Czech–Polish Historical and Pedagogical Journal*, 12/1, 124–133 [in English].

33. Miškovič, A. (b.r.). *Naša pravda zvíťazila (niekoľko úprimných slov krajanom vo Špiši a Orave)*. Bratislava: Hlavné veiteľstvo Hlinkovej gardy [in Slovak].
34. Murgaš, K. (2007) Vyjadrenie obv.[ineného] na Poznamky. *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí*. Diel 1. Bratislava: AEPress, 317–339 [in Slovak].
35. Nemeček, J. (1997). Slovensko–poľské vzťahy v predvečer Druhej svetovej války. *Historický časopis*, 45/3, 440–454 [in Czech].
36. Němeček, J. (2012). Mnichovské dny ve Varšavě. O pamětech československého politika a diplomata Juraje Slávika. *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. Století*, 4/Suppl. 2, 59–72 [in Czech].
37. Segeš, D. (2015). Orava: úvahy politických elit verzus realita sporného regionu v rokoch 1918–1947. *Putovanie dejinami pod múrmi Oravskéhp hradu*. Bratislava: Veda, 108–138 [in Slovak].
38. Segeš, D., & Bystrický, V. (2007). Reflexia medzivojnového politického vývoja na Slovensku očami Varšavy. *Historický časopis*, 55/2, 339–364 [in Slovak].
39. Shnitser, I. (2008). *Istoriya slovatskoho avtonomistskoho rukhu 1918–1938*. Uzhhorod: Vyd–vo UzhHU Hoverla [in Ukrainian].
40. Schvarc, M. (2016). Sicherheitsdienst a slovenská secesia 1938/1939. *Adepti moci a úspechu : etablovanie elit v moderných dejinách : jubileum Valeriána Bystrického*. Bratislava: Veda, 287–302 [in Slovak].
41. Sidor, K., & Vnuk, F. (2008). *Andrej Hlinka 1864–1938*. Bratislava: Lúč 2008 [in Slovak].
42. Slávik, J. (2014). *Moja pamäť – živá kniha. II. Moje poslanie vo Varšave 1938–1939*. Bratislava : Veda [in Slovak].
43. *Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939*. (2012). Bratislava : Spoločnosť Pro Historia [in Slovak, Hungarian and Polish].
44. Štefániková, A. (1997). Poľská otázka v slovenskej spoločnosti v rokoch 1938–39. *Historické štúdie*, 38, 59–79 [in Slovak].
45. Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty 1. Das Dritte Reich und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente 1 Bratislava: Ústav pamäti národa, Slovenské národné múzeum Múzeum karpatských Nemcov [in Slovak and German].
46. Valenta, J. (1992). Poľská karta – k otázce slovenské allternatívni zahraničné politické orientace. *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava: SAP, 136–139 [in Czech].
47. Zapyska stats–sekretaria Vermana dlia Hitlera. Berlin. 1938, 7 zhovtnia. Vanat, I. (1985). *Narysy istorii ukrainsiv Ckhidnoi Slovachchyny. Knyha II (veresen 1938 – liutyi 1948)*. Bratislava: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo; Priashev: Viddil ukrainskoi literatury, 295–301 [in Ukrainian].
48. Źerko, S. (2014). Polska wobec autonomicznej Slowacji (październik 1938–marzec 1939). *Colloquium wydyziału naukhumanistycznych i społecznych. Kwartalnyk*, 2, 73–96 [in Polish].